

MEDIAMATNLAR DIAKRONIK KORPUSI TUSHUNCHASI VA
ZARURATI

Ataboyev Nozimjon Bobojon o'g'li
Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
BuxDU Xorijiy tillar fakulteti dekani

Annotatsiya. Maqolada korpus lingvistikasi sohasida tillarning tadrijiy rivojini qayd etish borasida yaratiladigan diakronik korpuslar tushunchasi to'grisida nazariy ma'lumotlar beriladi.

Kalit so'zlar. Korpus lingvistikasi, diakronik korpus, sinxronik korpus, etimologiya, lug'atshunoslik

Korpus lingvistikasi tadqiqot metodologiyasi sifatida qo'llanilar ekan, o'zining ko'lami jihatidan tilshunoslikning barcha sohalarida ijobiy imkoniyatlarni taqdim etayotgani sir emas. Korpus tahlillari tilshunoslik tadqiqotlarining ko'plab sohalarida qo'llanilishi mumkin¹: 1) *leksikografiya*: bu muayyan so'zlarning lingvistik va tilga bog'liq bo'lmagan jihatlarini o'rganishga imkon beradi va lug'at tuzuvchilarga yordam beradi; 2) *sosiolingvistik*: korpusga asoslangan usullar ilgari amalga oshirib bo'lmaydigan dialektlar va registrlarni o'rganishga imkon beradi; 3) *diskurs tahlili*: korpora ko'plab diskurs namunalari va polisemantik so'zlar doirasida tadqiqotlar o'tkazishi mumkin; 4) *morfologiya*: so'z variantlarining chastotasi, tarqalishi va funksiyalari tahlil qilinishi mumkin; 5) *fonologiya*: fonetik tarqalishning turli xil usullarini o'rganish mumkin; 6) *sintaksis*: tilning tuzilishini va tilda jumalarning shakl va o'zaro grammatik munosabatini izohlovchi empirik dalillar keltirishi mumkin; 7) *qiyosiy tipologiya*: tillar o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarni o'quvchilar parallel korpora orqali tahlil qilishlari mumkin; 8) *chet tillarini o'qitish*: bunday keng ko'lamlı tadqiqotlar samarali o'quv materiallari va til o'qitishni yangicha loyihalashda yordam beradi.

Ushbu jarayonning yaqqol isboti sifatida bugungi kunda yaratilgan va yaratilayotgan milliardlab so'zlarni o'z ichiga olgan lisoniy korpuslarni sanash kifoya qiladi. Shular ichidan aynan ingliz tili tadqiqi uchun yaratilgan korpuslarga to'xtalib, ularning qisqacha maqsad va vazifalarini ko'rsatish hamda ulardan olingan ma'lumotlarni tahlillarda qo'llash orqali korpus lingvistikasi metodologiyasining amaliy tatbiqini yanada aniqroq planda ko'rsatish imkoni paydo bo'ladi. T. McEnery ta'biri bilan aytganda, 1960-yillardan beri davom etib kelayotgan ingliz tili korpusi

¹ Nikola Dobrik 2009 Extracting information from large digital corpora – A case study in quantitative methods in linguistics. *Primenjena Lingvistika* 10. – P 103-113

ustida olib borilayotgan ilmiy-amaliy ishlar aynan korpus lingvistikasi rivojiga ko'p ahamiyat kasb etgan². Ilk elektron korpus (Brown corpus) va bugungi kundagi eng katta hajmli (Google books n-gram) 200 milliard so'zdan tashkil topgan korpus ham aynan ingliz tilida yaratilgan.

Demak, diaxronik korpus tushunchasi korpus lingvistikasi fan tarmog'ida katta ahamiyatga ega bo'lib, korpus tahlil metodlaridan foydalanishning yangi bosqichini yuzaga chiqargan. Bizningcha, diaxronik korpuslardan tilshunoslikning quyidagi sohalarida qo'llash orqali, javob talab ilmiy-nazariy savollarga yangicha yondashish mumkin:

- birinchidan, diachronik korpuslar lug'atshunoslik sohasida qo'llanilib, unda izohtalab so'zlarning nafaqat qo'llanishiga oid xronologik ma'lumot, qolaversa korpus tarkibidagi manbaning tizimli tanlanganligiga qarab, uning etimologiyasiga ham nazar tashlay oladi;

- ikkinchidan, diaxronik korpuslar bir vaqtning o'zida tarixiy korpus tushunchasi bilan bir xil maqomda qo'llaniladi hamda til rivoji tadqiqini o'rganishga alohida e'tibor qaratadi. Jumladan, leksikologiyaning eskirmas muammolari tarkibiga kiruvchi neologizmlar, axraizmlar, istorizmlar kabi ilmiy muammolarga aniq statistik yechimlarni taklif etadi;

- uchinchidan, diaxronik korpuslar gender tilshunosligi sohasida qo'llanilishi jahon tilshunosligida mavjud amaliyotlar sirasiga kiradi. Bu o'rinda, tarixiy korpuslar qarama-qarshi jins vakillarining ijod namunalari ayri holda jamlangan, davrlashtirilgan korpus bazalarini shakllantirish orqali ayol yoki erkak yozuvchilarning hayot falsafasi, dunyoqarashi, hissiy tuyg'ularning aks etish holatlarini ular yozgan badiiy asarlar, yozishmalar, gazeta yoki jurnal maqolalari hamda intervyu / suhbatlar namunalari asosida lingvostatistik tahlil qilib aniqlash imkoni mavjud;

- to'rtinchidan, diaxronik korpuslar yaratish amaliyoti manbashunoslar, tarjimonlar va tarixiy asarlar yozishni istovchi shoir hamda yozuvchilar uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Bu orqali, yuqorida sanab o'tilgan til ixlosmandlari diaxronik korpus qamrab olgan davrda qo'llanilgan faol leksik qatlamdan foydalangan holda tadqiq qilinayotgan vaqt oralig'idagi madaniyat, millat va tilning haqiqiy ruhiyatini his qila oladi hamda uni noshirlik ishlarida qo'llash orqali shu ruhni saqlab qoladi;

- beshinchidan, bizningcha eng muhimi, bugungi kundagi rivojlanib borayotgan tezkor zamonda, "kuchli" xalqlar va ularning tillari yashab qoladi. Bundan keskin

² McEnery T. and Hardie A. Corpus Linguistics. – UK: Cambridge University press. 2012. – P 71.

fikrni bildiradi turib, o'ylaymizki, diaxronik korpuslar yaratish orqali tillararo interferansiya chiziqlarini statistik tahlil qilish orqali, til sohiblarini ushbu oqimdan haminqadar saqlashga qaratilgan davlat dasturlarini ishlab chiqish ahamiyatini anglash mumkin.

Bu kabi diaxronik korpuslarni qo'llashga doir ilmiy farazlarni ko'plab sanab o'tish mumkin. Fikrimizcha, agar diaxronik korpuslardan oqilona foydalanilsa, ularning tarkibi belgilangan me'yorlarga ko'ra to'g'ri shakllantirilsa, bu turdagi korpus tahlillari asosida dunyo tillarini o'zaro tarixiy aloqadorlik, siyosiy va hududiy yaqinlik, iqtisodiy qaramlik va hokazo madaniy hamda ijtimoiy jihatdan qayta tasniflash imkoniyati yuzaga chiqadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Nikola Dobrik 2009 Extracting information from large digital corpora – A case study in quantitative methods in linguistics. *Primenjena Lingvistika* 10. – P 103-113
2. McEnery T. and Hardie A. *Corpus Linguistics*. – UK: Cambridge University press. 2012. – P 71.